

Kasteel Nijenbeek, gemeente Voorst
(foto: Qno grafische vormgeving).

Particulier natuurbeheer

Ekko Aertsen

– wat is dat?

De natuur in Nederland is in hoge mate het resultaat van particulier grondgebruik, ontstaan lang voordat er sprake was van natuurbeleidsplannen en milieuwetten.

Denk aan de landgoedbossen, de heidevelden, de weidevogelgebieden. Veel van die oude natuur is de afgelopen decennia verloren gegaan onder druk van de economische ontwikkeling in ons land. Maar op veel particuliere terreinen, in het bijzonder de landgoederen, is de oude natuur wonderwel gespaard gebleven.

Veel particuliere grondeigenaren houden dit natuur- en cultuurhistorisch erfgoed in stand en voorzien daarmee in de vraag uit de maatschappij naar natuurkwaliteit en mogelijkheden voor recreatie en natuurbeleving. Maar wat is particulier natuurbeheer nu eigenlijk? Hoe is het particulier natuurbeheer ontstaan? Welke categorieën zijn te onderscheiden? Welke motieven

boven: Kasteel de Essenburg, tussen Hierden en Hulshorst.

midden: Huis Nieuwrande, Diepenveen.

onder: 't Wallien, tussen Zutphen en Lochem (foto's: Qno grafische vormgeving).

hebben deze particulieren? En wat betekent het particuliere natuurbeheer voor natuur en maatschappij?

Historische terugblik

Tot de vijftiende eeuw hielden grondeigenaren zich in meer of minder intensieve mate bezig met het beheer van bossen en cultuurgronden. In de vijftiende en zestiende eeuw kwamen de eerste herbebossingen tot stand. Nieuwe bossen en landerijen werden aangelegd in opdracht van vorsten, landadel, kerk en burgerij. Dit als antwoord op de ontbossing van de voorafgaande eeuwen en om te kunnen voorzien in de nationale behoefte aan hout. Nieuwe cultuurgronden ontstonden door ontginning van heide en moeras en door inpolderingen. Dit had een behoorlijk effect: rond 1500 was het areaal bos toegenomen tot ongeveer 330.000 hectare (iets minder dan dat er tegenwoordig is (Goor et al., 1985)). De bossen hadden een natuurlijk karakter vanwege de vaak kleinschalige kap. Ook de cultuurgronden waren veelal kleinschalig en werden extensief gebruikt. Bekend uit die periode is het potstalsysteem. Aan het einde van de Middeleeuwen ontstonden de eerste landgoederen. Deze bevatten grote arealen grond en een imponerend woongebouw met vaak de nodige tuinen en vijvers daarbij. In de zestiende en zeven-

Nieuw Milligsche Zand (foto: Qno grafische vormgeving).

tiende eeuw werden steeds meer particuliere landgoederen, luthoven en buitenplaatsen aangelegd. Veel industriëlen die rond de Gouden Eeuw een fortuin hadden verdiend in de handel (industrie, import en export, enz.) investeerden in de aankoop van grond, de ontginning daarvan en de aanleg van (productie-) bossen. Deze activiteiten waren voornamelijk gericht op het eigen welbevinden: het kunnen wonen op een aangename locatie, vrijetijdsbesteding met onder andere jacht en feesten en voor het verwerven van extra inkomsten. De landgoederen moesten zichzelf bedruipen en als het even kon winst maken.

De bevolkingsgroei, maar zeker ook de industriële ontwikkeling, vormen een factor van belang als het gaat om het gebruik en de overexploitatie van bossen en landerijen. In de zestiende en zeventiende eeuw bijvoorbeeld was de scheepsbouw een enorme houtgebruiker. Een ander verschijnsel dat grote aanslagen kon plegen op het bosareaal, waren oorlogen. In de Tachtigjarige Oorlog (1568 – 1648) vernielden de Spanjaarden veel bos. Na deze periode moesten ontelbaar veel verwoeste huizen worden herbouwd, waarvoor grote hoeveelheden hout nodig waren. Akkers en graslanden werden steeds intensiever gebruikt. Onder het potstalsysteem waren de intensief gebruikte gronden (akkers en tuinen) nabij dorp of boerderij gelegen. Hoe verder van de boerderij hoe 'woester' het werd. Tot ver in de negentiende eeuw bleef deze landschappelijke en natuurlijke variatie in stand. Pas met de komst van de mechanisatie in de twintigste eeuw trad nivellering op.

Opvallend is dat de meeste bossen op landgoederen en Heerlijkheden (een Heerlijkheid was een grondgebied, waarop de grondeigenaar bepaalde rechten (o.a. jacht- en pacht-rechten) had en gezag (bestuur en rechtspraak) uitoefende) deze periode tamelijk

ongeschonden doorstonden. Al in die tijd leverden particuliere eigenaren dus een bepaalde stabiliteit voor het behoud van variatie van het bos en landschap in Nederland.

Grondverkoop door de Staat

Met het opkomende economisch liberalisme trok de Staat zich aan het begin van de negentiende eeuw terug als ontginner van de woeste gronden. Dit was financieel niet haalbaar, als gevolg van de schulden uit de Franse tijd (1795 – 1813) en de behoefte te investeren in infrastructurele werken. Tussen 1795 en 1850 zijn, om de staatsschuld te verlagen, alle destijds aanwezige Staatsdomeinen verkocht, doorgaans aan particulieren. Woeste grond, land dat niet of weinig productief was en ook duinen en drassige terreinen werden van de hand gedaan. Voor de Staat hadden ze geen waarde en eigen beheer was geen overheidstaak. De verkoop diende twee doelen: de vermindering van de staatsschuld en het stimuleren van particulier initiatief. De woeste gronden werden ontgonnen en omgevormd naar landbouwgrond voor de graanteelt. In deze periode werd, ook op particulier initiatief, geprobeerd Nederland te herbebossen. Zo werden er in die tijd prijsvragen uitgeschreven over het bebossen van de woeste gronden en ontwikkelden maatschappijen van weldadigheid een visie op de bosbouw. Daar waar de grond voor de akkerbouw te arm was, werd deze omgevormd tot bos, in eerste instantie eikenhak-hout (de schors bracht veel geld op bij verkoop aan leerlooierijen); later plantagebossen van Grove den (*Pinus sylvestris*) voor de teelt van mijnhout (Buis, 1985).

Door het grondverkoopbeleid was aan het einde van de negentiende eeuw bijna al het bos particulier bezit. Uitsluitend Het Loo, en het Lies- en Mastbos bleven staatseigendom, evenals duinbebossingen bij Schoorl en Den Haag.

Tegenbeweging: meer staatsbemoedening

Begin twintigste eeuw ontstond veel niet renderende landbouwgrond, toen in het laatste kwart van de negentiende eeuw het boerenbedrijf in Nederland 'de grote landbouwcrisis' doormaakte en de landbouwprijzen sterk daalden. Op dat moment (1899) besloot de regering om het grondverkoopbeleid te stoppen, het Staatsbosbeheer op te richten en tot aankoop en bebossing van woeste gronden over te gaan. Uit die tijd dateren veel zogenaamde domeinbossen. Maar de landbouwsector herstelde zich snel van deze crisis. Machines werden ontwikkeld en de kunstmest deed zijn intrede. In deze periode

groeiden ook de steden explosief. Het afval uit de steden werd vaak in grote hoeveelheden in het bos en in de natuur rondom de steden gestort. De gevolgen voor bos en natuur waren niet positief, zowel voor de houtproductie als voor de recreatie door de gegoede burgerij die langzaam in opkomst was. Steeds meer werd duidelijk dat bos en natuur verschillende functies tegelijkertijd vervulden voor alle lagen van de samenleving. Het inzicht ontstond dat sommige woeste gronden belangrijke natuurgebieden waren, die het waard waren om in oorspronkelijke staat (als natuurmonument) te bewaren. Reden voor de Staat om zich meer om die gebieden te gaan bekommeren.

In deze periode begint daarmee een nieuwe periode van grootschalige bosaanleg. De Staat nam een leidende rol bij de herbebossing van Nederland, mede omdat er niet genoeg particuliere initiatieven waren. Het aanleggen van bos vergde behoorlijke investeringen, die, in tegenstelling tot de vorige periode van particuliere bosaanleg, pas op langere termijn rendement konden opleveren. De Staat kon deze investeringen gemakkelijker dragen en kon bovendien gebruik maken van werkloze arbeiders als goedkope arbeidskrachten (werkvoorziening). Tot de Tweede Wereldoorlog nam de oppervlakte bos en natuur toe.

Afnemend particulier eigendom

Rond 1940 bezaten particulieren 65% van het bos en 59% van de woeste gronden. Tot aan die tijd drukten de particuliere grondeigenaren een vrij zwaar stempel op het behoud van het Nederlandse natuurschoon. Iets meer dan de helft van de onder de Natuurschoonwet gebrachte gebieden was destijds in adellijk bezit en de grootste landgoederen behoorden toe aan adellijke geslachten. De grootste beschermde particuliere landgoederen behoorden zowel in de jaren dertig als rond 1970 toe aan het grootgrondbezit van

adel en vermogende families. Ook ver na de Tweede Wereldoorlog was het particuliere beschermde natuurschoon voor ongeveer de helft in adellijke handen.

In de jaren vijftig en zestig bezaten particulieren nog 59% van het Nederlandse bos. Rond 1960 kwam een omslag. De houtprijzen stegen niet meer, terwijl de loonkosten en de kosten voor onderhoud juist snel opliepen. Veel grondeigenaren waren verarmd door de oorlog. Bovendien viel rond die tijd de afzet van mijnhout weg (eerst omdat er betonnen mijnpalen op de markt kwamen, later omdat de mijnen werden gesloten). Steeds meer particulieren verkochten toen hun bezittingen aan Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten of één van de provinciale landschappen, omdat zij de lasten niet langer konden dragen. Aan het begin van de jaren tachtig was het particuliere bosbezit teruggelopen naar 41% van het bos, een afname met 20% ten opzichte van de jaren dertig. Het bosbezit bij terreinbeherende organisaties en de Staat verdubbelde in die periode. Deze tendens

heeft zich voortgezet tot het eind van de vorige eeuw. Op dit moment bezitten particulieren 31% (= 114.000 hectare) van alle bossen en woeste gronden (NVBE, 2008). Landgoedeigenaren beheren daarmee bijna 20% van de totale Ecologische Hoofdstructuur. Dit aandeel is vergelijkbaar met dat van Natuurmonumenten (ca 100.000 hectare) en de provinciale Landschappen (ca 90.000 hectare).

Met de invoering van het Programma Beheer in 2000 kreeg het particulier natuurbeheer een volwaardige positie in het natuurbeheer. Sinds 2005 wordt in het bijzonder de particuliere omvorming van landbouwgrond in natuur van overheidswege gesubsidieerd. De

subsidieeregelingen zijn een belangrijk instrument om de natuurwaarden op landgoederen in stand te kunnen houden. Sindsdien is het particulier natuurbeheer weer toegenomen.

De particuliere inzet voor bos en natuur

De redenen voor particulieren om hun geld te investeren in de aanleg, de inrichting en het beheer van bos- en natuurgebieden zijn zeer divers. In het verleden vormde het bezit van bos en natuur naast een factor van 'macht en aanzien' en de factor 'jacht en plezier' een belangrijke bron van inkomsten. De economische factor speelde bij particulieren door de eeuwen heen een hoofdrol. De inkomsten waren belangrijk voor de instand-

Houtoogst (foto: Qno grafische vormgeving).

Kader 1. Particulier natuurbeheer: een verzamelbegrip Particulier natuurbeheer is eigenlijk een verzamelnaam voor een verscheidenheid aan particulieren en particuliere instellingen.

TRADITIONELE LANDGOEDEIGENAAR

De meest tot de verbeelding sprekende vorm van particuliere natuurbeheerder is de 'traditionele' landgoedeigenaar. Deze categorie heeft het bezit al generaties lang in de familie. Het bezit is ontstaan als 'buitenplaats' om aangenaam te verpozen en gericht op het eigen welbevinden. Een goede verzorging van dit familiebezit, als dank naar de voorouders en als gift voor de kinderen, is een belangrijke reden voor de instandhouding. Heden ten dage is dit de eigenaarscategorie die het erg lastig heeft. De gebouwen zijn vaak een historisch monument en het in stand houden ervan gaat gepaard met hoge kosten. De inkomsten uit de traditionele inkomstenbronnen hout, landbouw, pacht en jacht lopen terug (overigens doordat deze inkomstenbronnen eeuwenlang renderden kon het bijbehorende beheer tamelijk constant blijven, met positieve effecten op de Nederlandse biodiversiteit).

LANDGOEDBEHEER STICHTINGEN EN BV'S

Tegenwoordig zijn landgoederen vaak ondergebracht in een Natuurschoonwet stichting of - BV. De instandhouding van het landgoed is de belangrijkste, vaak statutaire doelen van zo'n stichting of BV. Bijna alle activiteiten van de stichting of BV zijn hierop gericht, waardoor een zorgvuldig en continue beheer gewaarborgd is.

KERKELIJK BEZIT EN STICHTINGEN VAN ALGEMEEN NUT

Veel minder bekend zijn de kerkelijke stichtingen en stichtingen van algemeen nut. Deze instellingen, veelal met een zeer lange historie, geven tot op de dag van vandaag land uit om te bewerken, en zorgen voor de burgerij uit de inkomsten van de gronden. Als gevolg van langdurig consistent beheer is een bijzondere natuur en karakteristiek landschap ontstaan. Een voorbeeld hiervan is Heerlijkheid Landgoed Hemmen in de Betuwe.

LANDGOEDEREN ALS DUURZAME INVESTERING

Er zijn ook organisaties die gronden en landgoederen bezitten als belegging. In tegenstelling tot de projectontwikkelaars die grond kopen om daar na verloop van tijd bebouwing op neer te zetten, wordt hier zeer behoedzaam met het kapitaal, landgoed, bos en natuur en de landbouwgronden omgesprongen: dat moet immers voor het rendement zorgen.

NIEUWE LANDGOEDEIGENAREN

De laatste decennia is er een toenemend aantal agrariërs of vermogende burgers, dat landbouwgrond omvormt tot een landgoed. De landbouwgrond wordt omgezet naar natuur in ruil voor een subsidie of een bouwvergunning.

AGRARISCH NATUURBEHEER

Onder agrarisch natuur- en landschapsbeheer verstaat men alle maatregelen die landbouwers nemen op en rond hun bedrijf voor natuur en landschap. De belangrijkste functie van de landbouwgronden is normaal gesproken productie. Een boer kan tijdens de werkzaamheden echter rekening houden met de natuurlijke flora en fauna op zijn land. Dit houdt bijvoorbeeld in dat hij voor een bepaalde datum zijn weilanden niet maait, dat hij rekening houdt met de nesten van weidevogels, dat slootkanten niet gemaaid worden, dat het land niet bemest wordt, poelen gegraven worden voor amfibieën, enz. (website: www.groeneruimte.nl).

houding van het landgoed, maar vaak ook voor diensten aan de burgers (kader 1). Dat is nog steeds zo. De particulier zal zich, afhankelijk van de na te streven doelstelling, in meer of mindere mate afvragen hoe hij zijn bezit renderend kan maken. Een bedrijfsmatig te verwachten reactie bij een jarenlang negatief bedrijfsresultaat zou zijn, dat particuliere eigenaren hun bezittingen zouden verkopen. Hetzelfde kapitaal levert immers aan rente bij de bank al snel meer op. Maar geld verdienen is lang niet de enige motivatie voor een particulier om zijn bezit in stand te houden. Voor vele particuliere eigenaren van de huidige generatie is het bezit geen keuze, zoals dat voor hun voorouders wel was, maar een erfenis, waaraan men gehecht is en dat verkregen is tegen een lang niet altijd hoge successielast, soms wel tegen een hoge uitkoop van broers en zusters. Naast het economische motief speelt dus ook het emotionele motief – de familieband en de binding met de grond en de geschiedenis – een belangrijke rol.

Steeds meer particuliere eigenaren zoeken, net als overigens de overheden en natuurbeschermingsorganisaties, naar nieuwe manieren om het bos en de natuur te financieren. Duidelijk is dat niet elk landgoed geschikt is voor een zorgcomplex of zich leent voor een duurzame houtexploitatie. Niet elke particulier heeft de mogelijkheden voor een museum met bijzondere kunst als economische drager. Maar elk landgoed heeft wel een eigen karakter en geschiedenis en dus eigen kansen voor economische dragers passend bij het landgoed. Ook heeft elke particulier een drive en een betrokkenheid voor het zorgvuldig beheer van zijn bezit, van waaruit keuzes gemaakt worden die ingaan op de veranderende vragen vanuit de maatschappij. Daarom zien we de laatste decennia op en rond landgoederen diverse activiteiten op gang komen die bijdragen aan het onderhoud van het landgoed. Tegenwoordig zijn veel particuliere bos- en natuurgebieden gratis toegankelijk voor recreatieve doeleinden en voor de productie van schoon water, schone lucht, de vastlegging van broeikasgassen. Deze betreffen maatschappelijke diensten waarvoor de beheerder niet of nauwelijks wordt beloond (InnovatieNetwerk, 2011).

Particuliere eigenaren zijn zich er terdege van bewust dat ze een derde van de bos- en natuurgebieden beheren en daarmee een 'verantwoordelijkheid' naar alle Nederlanders dragen. Dit is eveneens een belangrijke drijfveer (Schanz, 2000).

Recreatie: wandelen op Landgoed Groot Wansborn (foto: Qno grafische vormgeving).

Particulier natuurbeheer in ontwikkeling

De betekenis van particulier natuurbeheer is de laatste decennia sterk toegenomen. Enkele ontwikkelingen maken dat de kansen voor particulier initiatief in de nabije toekomst verder zullen toenemen. De naderende pensionering van de 'babyboom-generatie' is er daar één van. Binnen een jaar of twintig zullen veel draagkrachtige mensen stoppen met werken en met pensioen gaan. De verwachting is dat velen met het vergaarde kapitaal 'iets goeds' willen doen voor de maatschappij. Investerings- en lokale doelen en meer specifiek investeringen in een mooie leefomgeving zijn daarbij in trek (Schanz, 2000).

De ontwikkelingen in de landbouw vormen een andere kansenfactor. Steeds meer boeren zullen stoppen met hun bedrijf, waarna een deel van de landbouwgrond vrij zal komen voor de realisatie van landgoednatuur. Daarnaast zijn er de veranderingen in het Europees Landbouwbeleid, die mogelijk ook voor een impuls voor particulier en agrarisch natuurbeheer zullen zorgen. Verder zal ook de ambitie om te komen tot een 'biobased economy' (waarin zo veel mogelijk gebruik wordt gemaakt van hernieuwbare grondstoffen) de behoefte aan 'productienatuur' doen laten groeien. De verwachting is dat de toenemende schaarste op de energiemarkt een nieuwe impuls zal geven aan de houtproductie. Landgoederen kunnen hierop inspelen. Tenslotte is de verwachting dat de vraag naar kwalitatief hoogwaardig wonen en recreëren de komende decennia zal toenemen. Dit biedt nieuwe kansen voor neveninkomsten uit rode functies op bestaande landgoederen en impulsen voor ontwikkeling van nieuwe landgoederen.

De verwachting is dus dat de positie van het particulier natuurbeheer in de toekomst verder zal worden versterkt. Dit zal de continuïteit van het beheer en de duurzaamheid van de natuur op de landgoederen ten goede komen.

Literatuur

- Buis, J., 1985.** *Historia Forestis*. Landbouwhogeschool Wageningen/ HES Uitgeverij B.V., Wageningen/ Utrecht.
- Goor, C.P. van, E.C. Lucassen & C. Tutein Nolthenius, 1985.** *De geschiedenis van het Nederlandse bos: bosgebruik en bosbeheer*. Staatsbosbeheer - Kasteel Groeneveld, Baarn.
- InnovatieNetwerk, 2011.** *Financiering van bos en natuur in Nederland*, publicatie door Probos.
- Nederlandse Vereniging van Boseigenaren, 2008.** *Representativiteitscijfers 2008*, interne publicatie.
- Schanz, H., 2000.** *Hoe rekenen bouseigenaren?* Verslag van de voordracht voor de Bosgroep Gelderland. Leerstoelgroep Bosbeleid en Bosbeheer, Wageningen Universiteit.
- Geraadpleegde website**
http://www.groeneruimte.nl/dossiers/agrarisch_natuurbeheer/home.html

Summary

Private nature conservation - what's that?

Nature in The Netherlands is largely a product of private landownership, established long before there were nature- and environmental plans. Think of the estate forests, moors, wader areas. Many of these nature areas are lost in recent decades under the pressure of economic growth in our country. But in many private areas, particularly the estates, the old nature has been saved. Every landowner has certain motives for keeping and preserving their estates. Those motives form the key elements for making the choices that address the needs and demands of society. But making a profit out of their estates is not the one and/or only reason. For many private landowners their estate, including the preservation of it, is not something they choose to do so, but is an obligation to the ancestors as well as the future generation(s) to come.

Ir. E.J.M. Aertsen

Senior beleidsmedewerker Bos Natuur en Landschap bij de Federatie Particulier Grondbezit
 Postbus 870
 3900 AW Veenendaal
e.aertsen@grondbezit.nl